

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Львівський національний університет імені Івана Франка

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
для виконання
практично-семінарських занять
та самостійної роботи студентів
з курсу «Географія України»
для студентів спеціальності «Туризм»

Львів
Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка
2012

Рекомендовано до друку
Вченою радою географічного
факультету
Протокол № 3 від 11 березня 2012 р.

Рецензент: канд. геогр. наук, доц. О. Стецюк
Уклала: Наталія Паньків

Редактор *І. Лоїк*
Технічний редактор *С. Сенік*
Комп'ютерне верстання *Н. Лобач*

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
практично-семінарських занять
та самостійної роботи студентів
з курсу «Географія України»
для студентів спеціальності «Туризм»**

Формат 60x84/16.

Друк офс. Умов. друк. арк. 3,5. Тираж 100 прим. Зам.

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000

Свідоцтво

про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавництв, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції,

Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.

Вступ

Навчально-методичні вказівки з курсу «Географія України» мають за мету полегшити проведення практичних та семінарських занять для студентів кафедри. В них вказаний перелік основних завдань, подано методичні рекомендації для їхнього виконання та отримання необхідних розрахунків.

Методичними завданнями охоплено майже всі теми, що передбачені навчальною програмою (18 год. практично-семінарських занять). Згідно з програмою «Географія України» студенти повинні засвоїти та опрацювати тематику трьох основних підрозділів: природно-географічні особливості території України та їхнє використання в галузі туризму, соціальна та економічна географія України. При проведенні практичних та семінарських занять (залежно від об'єму навчальної програми) слід підбирати найбільш важливі завдання з метою якісного їхнього виконання та проведення глибокого аналізу отриманих результатів. Окремі завдання можуть бути об'єднані – інші – ускладнені, особливо якщо вони призначені для індивідуального, а не групового виконання.

В кінці кожної теми розміщені питання та завдання для обговорення. Вони розраховані на самостійне ознайомлення студентами з вказаною літературою та формування загального уявлення про нову тему та її опорні складові. Ці запитання та завдання дають змогу перевірити свої знання з курсу «Географія України» відповідно до програми, а також систематизувати основні положення і фактичні відомості під час роботи з літературою. Основне, про що мають пам'ятати студенти: завдання практично-семінарських робіт по-

лягає у закріпленні та розширенні знань, отриманих на лекціях, а інколи – у безпосередньому доповненні лекційних занять, у процесі самостійної роботи з літературними джерелами, статистичними довідниками, картографічним матеріалом.

Виконуючи практичні роботи, студентам необхідно навчитись самостійно аналізувати статистичні відомості, будувати графіки і діаграми, зображати картосхеми, робити узагальнення та висновки. Крім того, при виконанні практичних робіт студенти вчать-ся користуватись довідниками «Населення України», «Народне господарство України», що містять різні статистичні відомості, а також спеціальною географічною літературою. Для кращого письмового пояснення до практичних робіт, слід додатково почитати відповідні розділи в навчальних посібниках: Ф. Д. Заставного «Географія України», О. І. Шаблія «Суспільна географія», М. С. Дністрянського «Етногеографія України», «Фізична географія Української РСР» за ред. О. М. Маринича тощо. Список рекомендованої літератури подається в кінці кожного практичного чи семінарського заняття. Фактичний матеріал, що є основою для розрахунків та отримання результатів, зібраний в додатки, що поновлюється щорічно та видається студентам безпосередньо на практичних заняттях.

Вивчення курсу «Географія України» дає змогу студентам розширити власне просторове уявлення про особливості території нашої держави, зокрема її фізико-географічну, соціально-економічну та політико-адміністративну складову, що дозволяє виявити наявність функціональних зв'язків між природним та соціальним середовищем будь-якої держави, в тому числі і України.

ЧАСТИНА 1

Практичні заняття

Практична робота № 1

Розташування України. Види або типи політико- та природно-географічне положення. Державна територія України

Мета роботи: вивчити та вміти проаналізувати політико- та природно-географічне положення України та будь-якої іншої держави. Навчитися розрізняти види політико-географічного положення території. Розуміти поняття державної території України.

Функціонування будь-якої держави завжди залежало від її місця в системі географічних, політичних, соціальних, культурних та інших складових геопростору. Для повноцінного функціонування держави чи територіально-політичної системи необхідні зовнішні передумови, які характеризуються через поняття «політико-географічне розташування» і «геополітичне розташування», що часто ототожнюють [9].

Розглядаючи політико-географічне положення держави ми маємо на увазі її розміщення щодо політичних об'єктів, процесів та явищ, що знаходяться поза її межами. Геополітичне положення держави визначається її зовнішньо-політичними відносинами до інших суб'єктів політичної діяльності, зумовлене географічними реаліями.

Геополітичне положення будь-якої держави визначається по відношенню до глобальних політичних центрів, регіональних політичних структур та по взаємозв'язках з країнами-сусідами.

О. І. Шаблій виділяє в сучасному світі чотири глобальних центри політичної сили: США, Західну Європу, Росію, Японію. Крім того, з огляду на роль у Раді Безпеки та статус держави з ядерною зброєю слід розглядати як п'ятий політичний центр – Китай.

Розташування України стосовно означених центрів є на сьогодні асиметричним, адже за безпосереднім сусідством та інтенсивністю економічних зв'язків близькість до Росії є домінуючою [9].

Регіональний аспект політико-географічного розташування України передбачає аналіз ролі і місця нашої держави в системі територіально-політичних відносин на європейському субконтиненті та у зв'язках з сусідніми азійськими регіонами. Адже на даний час на азійські країни та Росію припадає близько 70% товарообороту. Слід пам'ятати, що серед країн Євразії Україна знаходиться на 17 місці за кількістю населення (в Європі – на п'ятому) та на 13 місці за площею території (в Європі – на першому). Враховуючи те, що на Євразійському континенті розміщується 90 держав, такі показники є непоганими.

Важливими для держави є її положення стосовно сусідніх держав. Як вже зазначалось, Україна займає центрально-східне положення на Європейському континенті і безпосередньо межує з сімома державами: Росією, Білоруссю, Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією, Молдовою. О. І. Шаблій підкреслює. Що «... велика кількість сусідів першого порядку – це позитивна сторона політико-географічного положення України. Внаслідок цього вона має багато варіантів зовнішньополітичних відносин, а також можливостей виходу в зовнішній світ» [11]. За рівнем соціально-економічного розвитку усі сусіди першого і другого порядків є різні. В Україні по-різному формуються стосунки політичні, економічні, соціальні та культурні. Все це обумовлене цілою низкою чинників та історично сформованих обставин.

Студенти повинні пам'ятати, що сусідні з Україною держави відрізняються за розмірами, рівнем соціально-еконо-

мічного розвитку, політичними укладами та орієнтирами.

Крім того, не слід забувати, що в Україні є сусіди другого порядку. Сусідами другого порядку по суходолу, тобто сусідами наших сусідів є 17 держав. Вони ще більш контрастні за усіма ознаками держави. Студенти повинні навчитись оцінювати за розташуванням, демографічним, економічним та політичним потенціалам пріоритетність у формуванні стосунків з сусідами першого та другого порядку.

Для даної практичної роботи важливим питанням є розуміння державної та етнічної території України, протяжність кордонів (морських та суходільних), протяжність території з півночі на південь, з заходу на схід, визначення крайніх точок нашої держави.

Основна мета практичної роботи полягає у можливості навчити студентів правильно аналізувати розташування будь-якої державної території з точки зору природних, економічних, політичних особливостей. Студенти повинні не лише знати фактичний матеріал, що стосується даної тематики, але вміти застосовувати дані принципи аналізу для розгляду розташування будь-якої держави.

Додаткові матеріали та обладнання для роботи: політичні карти України, Європи та світу, контурні карти, таблиці, довідники.

Запитання для обговорення:

1. Значення географічних чинників у формуванні та функціонуванні держав.
2. Поняття державної території та державних кордонів.
3. Історичні особливості формування державної території України.
4. Порівняльний аналіз України та Європейського Союзу. Проблеми інтеграції.
5. Взаємовідносини України та НАТО, України та ЄС.
6. Типи політико-географічного розташування держави. Сусіди першого та другого порядків.

7. Характерні риси географічного потенціалу сучасної державної території України.

Завдання 1

На контурній карті зобразити політико-географічне розташування України з зазначенням крайніх точок на їхніх координат, столиці, протяжності кордонів (зазначити протяжність кордонів з безпосередніми сусідами України у кілометрах). Письмово порівняти площу України з площами найбільших країн Європи та кількість населення України з демографічним потенціалом найчисельніших Європейських країн. Для інтегральної оцінки розмірів держави розрахувати показники потенціалу «територія-населення» (К) для п'яти найбільших держав Європи. Для цього необхідно використати формулу К. Виттхауера:

$$K = S \cdot P / 10^9,$$

де S – площа держави;

P – кількість населення.

Письмово проаналізувати отримані результати.

Завдання 2

Картографічно зобразити сусідів України першого та другого порядків. Виконати письмовий аналіз стосовно пріоритетності стосунків між державами. Вказати на контурній карті відстані від Києва до столиць сусідів першого та другого порядків. Зазначити на контурній карті основні шляхи сполучень, що проходять через окремі ділянки державного кордону України (таблиця 1).

Таблиця 1

Кількість та щільність шляхів сполучення, що проходять через окремі ділянки державного кордону України [9]

Ділянки державного кордону з сусідніми державами	Довжина ділянки, км	Кількість автошляхів, що перетинають лінію кордону.	Кількість залізничних шляхів, що перетинають лінію кордону.	Щільність автошляхів (кількість/ 10 км)	Щільність залізничних шляхів (кількість/ 100 км)
Українсько-російський	1955	11	16	0,56	0,82
Українсько-білоруський	1084	6	6	0,56	0,56
Українсько-польський	542	7	5	1,29	0,92
Українсько-словацький	99	2	1	2,02	1,01
Українсько-угорський	135	3	1	2,22	0,74
Українсько-румунський	608	2	3	0,33	0,49
Українсько-молдовський	1202	7	6	0,58	0,50
Весь сухопутний кордон	5515	39	37	0,71	0,67

Завдання 3

Письмово проаналізувати геополітичне положення України стосовно глобальних політичних центрів; регіональне та сусідське положення.

Список літературних джерел:

1. Атлас України і суміжних країв./ За ред. В. Кубійовича.- Львів, 1937.
2. Боднар А. Л., Дьогтяр А. М., Трюхан М. О. Делімітація та демаркація кордонів: проблеми, пошуки, рішення.// Укр. геогр. журнал., №3, 1998.
3. Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан.- К., 1994.

4. Всеукраїнський перепис населення 2001 року / Наук. ред. Н.О. Парфенцева. – К.: Держкомстат України, - 2002.
5. Географія українських і суміжних земель / За ред. В. Кубійовича. -Краків: Львів, 1943.
6. Гонак О. Групування країн Європи за розмірами територій // Вісник Львів.ун. Сер.геогр. Вип. 20- Львів, 1997.
7. Гринів О. Україна і Росія: партнерство чи протистояння.- Львів, 1997.
8. Дністрянський М. С. Кордони України. Територіально-адміністративний устрій.- Львів, 1992.
9. Дністрянський М. С. України в політико-географічному вимірі. – Львів, 2000.
10. Національний атлас України.- К.: Державне науково-виробниче підприємство «Картографія», 2007.- 435 с.
11. Рудницький С. Огляд національної території України.- Берлін, 1923.
12. Шаблій О. І. Політико-географічна роль України // Соц.-екон. геогр.. України. -Львів, 1994.

Завдання для самостійної роботи студентів (15 год.)

1. Користуючись картосхемою Національного атласу України, проаналізувати дипломатичні відносини та міжнародні зв'язки України з державами світу (10, с. 32). – 3 год.
2. Користуючись картосхемою Національного атласу України, проаналізувати дипломатичні відносини та міжнародні зв'язки України з державами Європи (10, с. 32). – 3 год.
3. Користуючись картосхемою Національного атласу України, проаналізувати міжнародні європейські транспортні коридори та визначити місце України в них (10, с. 37). – 3 год.

4. Проаналізувати геополітичне становлення України за період існування державної території (9). – 3 год.
5. Пояснити відмінність понять : державна територія, етнічна територія, етногеографічний регіон (9, 11, 12). – 3 год.

Практична робота № 2

Фізико-географічні особливості території України

Мета роботи: проаналізувати та вивчити основні структурні складові фізико-географічної характеристики України та навчитися застосовувати їх при аналізі будь-якої території.

Географічне положення України визначає багатство та різноманітність природи. Україна знаходиться в межах зони мішаних лісів, лісостепової, степової зони Східно-Європейської рівнини та в межах Карпат і Кримських гір. На півдні Україна омивається Чорним і Азовським морями. Вона є найбільшою країною Європи. Її площа – 603,7 тис. км² (5,7 % території Європи) [8]. Фізико-географічні особливості території України обумовлені перш за все тектонічною будовою поверхні, що визначає орфографічні особливості території та гідрографічну сітку. Студентам необхідно знати, що територія України лежить в межах трьох платформ: Східноєвропейської, Західноєвропейської та Скіфської. На поверхні в рельєфі їм відповідають рівнини. До складчастих систем в межах України належать Українські Карпати і Кримські гори, що утворились під час альпійського горотворення і належать до Альпійсько-Гімалайської складчастості.

Більшу частину площі України (95 %) займають рівнини (70 % - низовини і 25% - височини) і лише 5 % - гори. Рівнини і гори різні за висотою та формою поверхні.

Завдання 1

На контурну карту нанести зазначені орографічні складові території України із вказуванням висот точок.

1. Поліська низовина (в т.ч. Словечансько-Овруцький кряж , 315 м).
2. Придніпровська низовина (в т.ч. Полтавська рівнина).
3. Причорноморська низовина з північнокримською рівниною.
4. Закарпатська низовина.
5. Придніпровська височина (в т.ч. Канівські гори).
6. Волинська височина (Мізоцький кряж, 342 м.).
7. Подільська височина (Кременецькі гори, Гологори, Розточчя, Опілля, Товтри, г. Камула, 471 м).
8. Передкарпатська височина.
9. Хотинська височина, г. Берда, 515 м.
10. Донецька височина, г. Могила-Мечетна, 367 м.
11. Середньоруська височина.
12. Приазовська височина, г. Могила-Бельмак, 324 м.
Гірські хребти в Україні досягають 1700-2000 м, а їхньою найвищою точкою є гора Говерла (2061 м) в Українських Карпатах.
13. Українські Карпати: Зовнішні Карпати (Бескиди, Горгани, Покутсько-Буковинські Карпати); Вододільно-Верховинські Карпати; Полонинсько-Чорногірський хребте, Рахівські та Чивчинські гори.
Вершини: Говерла (2061 м), Петрос (2020 м), Ребра (2007 м), Гутин-Томнатик (2017 м), Бребенескул (2035 м), Піп Іван (2022 м).
14. Кримські гори: Головне Пасмо, Внутрішнє Пасмо, Зовнішнє Пасмо.
Вершини: Роман-Кош (1845), Демір-Капу (1540 м), Зейтін-Кош (1534 м), Еклізі-Бурун (1527), Ай-Петрі (1234).

Завдання 2

Геолого-тектонічні особливості території України визначають мінерально-сировинний потенціал території. Із надр України добувають 50 видів мінеральної сировини. В загальному балансі країни за окремими мінералами вона має: заліза – близько 50 % видобутку і 30 % запасів, марганцю – 70% запасів, каоліни більше 50 % видобутку і 30 % запасів, солі кухонної солі – більше 50 % видобутку, ртуті – 40 %, сірки самородної – більше 80 % видобутку.

Природними мінеральними пам'ятками є вулканічний масив Карадаг, відслонення пірофілітових сланців в Овруцькому районі, граніти рапаківі в Коростені, іризуючий лабрадорит біля с. Головине Житомирської області, Єлисеєвське пегматитове поле, Зелена Могила в Запорізькій області. На території України наявні породи від найдавніших раньо-архейських до сучасних.

Характеристика окремих мінералів України

Самородна сіль – виявлена в Приазов'ї, Донбасі, Середньому Придніпров'ї, Волині, Прикарпатті.

Графіт – поширений в Україні мінерал, основними районами є Приазовський, Криворізький, Побузський, Волино-Подільський, Карпатський. Основні родовища: Троїцьке, Сачнинське в басейні р. Берди, Білі Горби, Водли на Криворіжжі, Завальсоле (Побужжя).

Сірка – поширена в солянокурних структурах Дніпровсько-Донецької западини. Промислові родовища сірки: Роздольське, Немирівське, Язівське, Подороженське – приурочені до зони зчленування Передкарпатського прогину і Східноєвропейської платформи.

Кіновар – поширена в корі вивітрювання гранітів Приазов'я, в карбонових і девонських породах Донбасу; найбільш розвинута на Микитівському рудному полі.

Магнетит – поширений в Криворізькому басейні, де входить до складу руд.

Група кварцу – це гірський кристал, аметист (Криворіжжя, Волинь, Кримські гори, рожевий кварц (Волинь), моріон, халцедон, опал.

≈

В Україні нині відкрито 20 000 родовищ корисних копалин. Їх можна розділити на 3 групи: паливні, рудні і нерудні.

Використовуючи таблицю 2 картографічно зобразити відсоткове співвідношення видів мінеральних ресурсів різних регіонів України. Для зображення співвідношення використувувати кругову діаграму. Виконати письмовий аналіз.

Таблиця 2

Мінеральний потенціал України [5]

Район, область, республіка	Види мінеральних ресурсів					Мінеральний потенціал, % від сумарної ПРП України
	Паливно-енергетичні	Металічні	Нерудна сировина для чорної металургії	Гірничохімічна сировина	Будівельні мінерали	
1	2	3	4	5	6	7
Донецький район	94,3	0,10	2,1	1,1	2,4	153,955
Донецька	91,6	0,2	3,8	1,7	2,9	89,113
Луганська	98,2	-	-	0,1	1,7	64,842
Придніпровський район	46,2	49,6	1,2	-	3,0	83,052
Дніпропетровська	51,1	45,9	1,1	-	1,9	75,088
Запорізька	-	84,8	2,8	-	12,4	7,964
Північно-Східний район	53,0	22,3	1,2	7,1	16,4	10,988
Полтавська	27,1	60,1	-	-	12,8	4,033
Сумська	13,8	-	-	53,2	33,0	0,903
Харківська	76,1	-	2,1	5,0	16,8	6,052
Столичний район	74,3	-	1,8	-	23,9	7,041
Житомирська	48,8	-	0,5	-	46,2	1,594
Київська	59,2	-	2,5	-	38,3	1,503
Чернігівська	90,2	-	0,3	-	9,5	3,944
Центральний район	59,7	7,1	4,5	-	28,6	5,032
Кіровоградська	67,7	10,9	2,1	-	19,3	3,284

1	2	3	4	5	6	7
Черкаська	44,5	-	9,3	-	46,2	1,748
Причорно-морський район	2,0	33,1	23,9	-	41,0	7,929
Авт. Республіка Крим	2,8	44,1	31,9	-	21,2	5,950
Миколаївська	-	-	-	-	100,0	0,827
Одеська	-	-	-	-	100,0	0,677
Херсонська	-	-	-	-	100,0	0,475
Подільський район	4,8	-	-	-	95,2	1,943
Вінницька	6,7	-	-	-	93,0	0,753
Тернопільська	5,7	-	-	-	94,3	0,261
Хмельницька	3,0	-	-	-	97,0	0,929
Північно-Західний район	5,2	-	-	-	94,8	1,040
Волинська	33,3	-	-	-	66,7	0,160
Рівненська	-	-	-	-	100,0	0,880
Карпатський район	45,4	1,6	-	33,0	20,0	11,578
Закарпатська	13,1	24,1	-	37,7	25,1	0,753
Івано-Франківська	42,1	-	-	4,04	17,5	1,676
Львівська	51,6	-	-	33,8	14,6	8,491
Чернівецька	9,3	-	-	-	9,07	0,656
УКРАЇНА	71,9	16,6	2,3	2,3	6,9	282,558

Завдання 3

Письмово виконати характеристику форм рельєфу, сформованих нетрадиційними чинниками (зовнішніми позаземними тілами, а також створені людиною).

Запитання та завдання до практичної роботи:

1. Як співвідносяться за площею низовини, височини і гори України?
2. Чим обумовлене простягання основних форм рельєфу?
3. Назвіть найвищі точки Українських Карпат і Кримських гір?

4. Назвіть основні типи рельєфу України за походженням?
5. Які чинники зумовили утворення різноманітних форм рельєфу в Україні?
6. Чим зумовлена різноманітність родовищ корисних копалин в Україні?
7. Поясняйте закономірності поширення родовищ нафти і газу.
8. Що таке техногенні родовища?
9. Якою мірою забезпечена Україна власними мінерально-сировинними ресурсами?
10. Охарактеризуйте особливості розміщення та використання покладів дорогоцінного та напівдорогоцінного каміння в Україні, а також золотоносний потенціал території нашої держави.

Список літературних джерел

1. Боднарчук В. Г. Геологічна будова Української РСР., - К., 1963.
2. Бакланов П. Я. Новые подходы и методы оценки природно-ресурсного потенциала региона / П. Я. Бакланов // Країни і регіони на шляху до забалансованого розвитку. Збірник наук. Праць. – К.: Академперіодика, 2003. – С. 186-191.
3. Заставний Ф.Д. Україна. Природа, населення, економіка. – Львів: Априорі, 2011. – 504 с.
4. Національний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2007. – 440 с.
5. Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. У 3-х частинах: Підручник / Руденко В.П. – К.: ВД «К. –М. Академія» - Чернівці: Зелена Буковина, 1999. – 568 с.
6. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б. М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, В. С. Міщенко та ін. /за ред. С. І. Дорогунцова. – К.: РВПС України, 1999. – 716 с.

7. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії: підручники для студентів географ. спеціальностей вищих навчальних закладів/ Топчієв О. Г. – Одеса: Астропринт, 2009. – 544 с.
8. Фізична географія Української РСР/ За ред. О. М. Маринича. – К.: Видавництво «Радянська школа», 1990. – 263 с.

Завдання для самостійної роботи (15 год.)

1. Користуючись картосхемою Національного атласу України, проаналізувати загальні фізико-географічні особливості території України (10, с. 42). – 3 год.
2. Користуючись картосхемою Національного атласу України, проаналізувати фізико-географічні складові Українських Карпат(10, с. 44). – 3 год.
3. Користуючись картосхемою Національного атласу України, проаналізувати фізико-географічні складові Кримських гір (10, с. 45). – 3 год.
4. Пояснити відмінність між геотекстурами, морфоструктурами та морфоскульптурами рельєфу. Назвати геотекстури та морфоструктури України (8). – 3 год.
5. Порівняйте природно-географічні особливості різних регіонів України. Поясніть відмінності (5,7,8). – 3 год.

Практична робота № 3

Кліматичні особливості та гідрографічні ресурси України

Мета роботи: під час виконання цієї практичної роботи студенти повинні ще раз пригадати основні характеристики клімату загалом та особливості клімату України зокрема; необхідним є вміння порівнювати регіональні кліматичні закономірності нашої держави – як передумов для

створення різного роду кліматичних курортів та територій. Крім того, студенти повинні знати та вміти аналізувати гідрографічну мережу території України, її специфіку та структуру.

Основними опорними ланками практичної роботи є наступні поняття:

1. Кліматоутворюючі фактори будь-якої території. До них відносяться: сонячна радіація, підстилаюча поверхня, атмосферна циркуляція.

Сумарна сонячна радіація – загальна кількість променевої енергії, що досягає поверхні Землі, тобто пряма + розсіяна енергія.

Альbedo (від лат альбу – білий) – показник відбивної здатності земної поверхні; його визначають відношенням відбитої від поверхні радіації до сумарної у відсотках.

Радіаційний баланс – різниця між сумарною радіацією і відбитою та випромінюванням земної поверхні.

Енергія Сонця залежить від його висоти над горизонтом. Необхідно пам'ятати, що Україна займає відносно велику площу, тому різниця між висотами Сонця над крайнім північним і крайнім південним її регіонами є істотною: взимку (22 грудня) – відповідно від 15 до 23⁰, влітку (22 червня) – від 60 до 68⁰. Сумарна сонячна радіація зростає з пн.-зх (до 400 кДж/м²) на південний схід (понад 525 кДж/м²).

Підстилаючи поверхня (наявність рівнин, височин, гір, морів, лісів, міст іт.д.) впливає на радіаційний баланс, хмарність, розподіл температур і опалів, особливості місцевого клімату.

Атмосферна циркуляція полягає у наявності над територією різних типів повітряних мас, що володіють різними властивостями.

На погодні умови нашої держави впливає надходження помірних, арктичних і тропічних повітряних мас з Атлантичного та Північного Льодовитого океанів, Азії і навіть Африки. Важливим чинником, що впливає на кліматичну ситуацію, є атмосферний тиск.

Антициклони – повітряні маси з підвищеним тиском, що влітку формують теплу безхмарну погоду, а взимку – сонячну морозну погоду.

Циклони – повітряні маси з низьким атмосферним тиском, що супроводжується опадами (дощ, сніг). Над територією України щорічно проходить близько 45 циклонів і 35 антициклонів.

Атмосферний фронт – перехідна смуга, що утворюється повітряними масами різної вологості, температури та атмосферного тиску. Він буває холодним і теплим. Атмосферні фронти переміщуються зі швидкістю 30-40 км/год.

2. Кліматичні показники: температура повітря, вологість повітря, опади, вітровий режим, хмарність.

- Середньорічна температура повітря змінюється від 6⁰С на півночі до 11⁰С на півдні. Розподіл січневих і липневих показників неоднаковий (січень від -4⁰С на зх. до -7⁰С на сході; липень від 18⁰С на пн. до 23⁰С на пд.).

- Вологість повітря – кількість водяної пари в повітрі (абсолютна вологість), що визначається як величина тиску водяної пари в мілібарах, залежить від температури повітря і умов поповнення її за рахунок випаровування з поверхні землі або втрати за рахунок випадання опадів.

- Відносна вологість характеризує стан насичення повітря вологою у відсотках при даній температурі, зменшується з підвищенням температури і навпаки.

Середня річна вологість повітря зменшується з пн.-зх. (80%) на південний схід (70 %). В Українських Карпатах - > 80 %, на Південному березі Криму - 69 %.

- Кількість опадів. В межах України є регіональні відмінності в розподілі кількості опадів. Найбільші суми опадів –

Українські Карпати – понад 1500 мм(полонина Плай – 1663 мм) і Кримські гори (1000 – 1200 мм), найменше – на Азово-Чорноморському узбережжі (300-450 мм). На решта території ~ від 650 мм на заході до 400 мм на пд. і пд.- сх.

- Вітровий режим. На всій території України влітку переважають західні та північно-західні вітри, в Українських Карпатах та Кримських горах – західні. З місцевих вітрів бувають бризи на узбережжі морів і водосховищ, гірсько-долинні вітри влітку та фени холодної пори року в Карпатах і Криму. Середня швидкість вітру на території України – до 4 м/с.
- 3. Характерні особливості клімату України: зональність, сезонні контрасти в ході кліматичних елементів, зростання континентальності з пн.-зх. на пд.- сх., формування кліматичних відмінностей у гірських областях, на узбережжі морів і водосховищ, у великих міських і промислових центрах.
- 4. Внутрішні води України. Охоплюють річки, озера, водосховища і ставки, болота та підземні води. Студенти повинні знати те, що в межах України протікає біля 30 тисяч річок та річечок, з них біля 4000 досягають довжини понад 10 км, більш як 100 км – близько 120, понад 500 км – 8 річок. Крім того, слід пам'ятати, що річкову мережу України створюють річки басейнів Дніпра, Дунаю, Дністра, Південного Бугу, Вісли, Сіверського Донцю, а також річки Приазов'я і Криму.
Студенти повинні знати типи річок за характером протікання та навести приклад. Необхідно також розрізняти гідрографічні характеристики річок живлення, річний стік, падіння та похил тощо.
В межах України нараховується близько 20 тис. озер, з них мають площу понад 0,1 км² – більше як 7 000 озер.

За походженням озера України поділяються на:

- а) карстового походження (Шацькі озера);
- б) заплавні озера (озера Прип'яті, Десни);

- в) солоні озера та солончаки (озеро-затока Сиваш);
- г) загатні озера (озеро Синевір);
- д) льодовикові озера (озеро Бребенескул).

Ще однією складовою внутрішніх вод України є лимани, водосховища, ставки, канали. Студенти повинні знати особливості їхнього виникнення та відмінності між ними.

Завдання 1

Використовуючи додаток 1 нанести на контурну карту України моря, основні річки, озера, лимани та водосховища. Проаналізувати в зошиті територіальні відмінності водних ресурсів різних регіонів України.

Завдання 2

Використовуючи таблицю 3, у вигляді кругової діаграми зобразити % співвідношення гідроенергетичного потенціалу різних регіонів України. Письмово проаналізувати.

Таблиця 3

Водний потенціал України [4]

Район, область, республіка	Гідроенергетичний потенціал, %	Водний потенціал, ‰
1	2	3
Донецький район	0,5	11,8
Донецька	0,4	5,9
Луганська	0,7	5,9
Придніпровський район	6,3	13,0
Дніпропетровська	6,8	5,2
Запорізька	5,9	7,8
Північно-Східний район	1,7	13,0
Полтавська	4,1	3,9
Сумська	0,5	4,2
Харківська	0,6	4,9
Столичний район	1,6	14,3
Житомирська	0,4	4,6

Закінчення табл. 3

1	2	3
Київська	2,8	4,9
Чернігівська	1,6	4,7
Центральний район	2,5	7,4
Кіровоградська	2,1	3,6
Черкаська	2,8	3,7
Причорноморський район	1,0	29,0
Авт. Республіка Крим	0,5	11,5
Миколаївська	1,5	6,7
Одеська	1,3	4,1
Херсонська	1,1	6,6
Подільський район	1,5	10,0
Вінницька	1,5	3,5
Тернопільська	1,9	2,8
Хмельницька	1,0	3,7
Північно-Західний район	0,6	5,9
Волинська	0,4	3,0
Рівненська	0,8	2,9
Карпатський район	4,7	26,1
Закарпатська	7,9	7,7
Івано-Франківська	3,9	7,5
Львівська	1,9	8,5
Чернівецька	6,6	2,3
УКРАЇНА	2,4	130,7

Завдання 3

Згідно карт «Національного атласу України» (ст. 164-170) виконати аналіз географічного розподілу по території країни основних складових радіаційного та теплового балансів (річні суми), встановити закономірності географічного розподілу опадів по території України. В зошитів виписати населені пункти України, де спостерігається найменша та найбільша кількість опадів, найвища та найнижча середньомісячна температура.

Запитання та завдання до практичної роботи.

1. Охарактеризуйте загальні особливості клімату України.
2. Назвіть основні кліматотворчі чинники або фактори.
3. Назвіть типи повітряних мас, що надходять на територію України.
4. Як підстилаюча поверхня впливає на кліматичні показники?
5. Чому в горах і на рівнинній частині випадає різна кількість опадів?
6. Спрогнозуйте, які б відбулись зміни в природних умовах України, якби напрямок переважаючих вітрів змінився з західного на східний?
7. Охарактеризуйте забезпеченість України різними кліматичними ресурсами.
8. Охарактеризуйте гідрологічні особливості території України.
9. Назвіть основні річкові басейни та системи України.
10. Якими чинниками зумовлені основні особливості гідрологічного режиму річок України?
11. Опишіть річки, озера, водосховища, які є у вашому регіоні?
12. З чого складаються водні ресурси та водний баланс України?
13. Проаналізуйте забезпеченість різних територій України та держави в цілому водними ресурсами. Яка їхня роль у розвитку рекреації та туризму?

Список літературних джерел.

1. Дорогунцов С. І. Водні ресурси України: Монографія / Дорогунцов С. І., Хвесик М. Я., Голованський І. Л. – К.: Вид. поліграфічний центр «Київський університет», 2002. – 227 с.
2. Коротун І. М. Природні ресурси України: Навчальний посібник / І. М. Коротун, Л.К. Коротун, С.І. Коротун – Рівне, 2000. – 192 с.

3. Національний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2007. - 440 с.
4. Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України: у 3-х частинах: Підручник / Руденко В. П. – К.: В.Д. «К.-М. Академія» - Чернівці: Зелена Буковина, 1999. – 568 с.
5. Фізична географія Української РСР /За ред. проф. О. М. Маринича. – К.: Вид. «Рад. школа». 1969. – 260 с.

Завдання для самостійної роботи (20 год).

1. Користуючись картами Національного атласу України проаналізувати вплив основних кліматичних факторів на клімат України (3, с.165-169). – 4 год.
2. Прив'яжіть наявність атмосферних явищ України для розвитку туризму(3, 5). – 3 год.
3. Проаналізуйте регіональні кліматичні відмінності України. Обґрунтуйте вашу відповідь (3, 5). – 3 год.
4. Користуючись картами Національного атласу України проаналізувати гідрографічну мережу України (3, с. 177,178). – 3 год.
5. Користуючись картографічними та літературними джерелами, проаналізувати основні річкові басейни України (3, 5). – 3 год.
6. Пояснити відмінності між різними генетичними типами річок України (5). – 4 год.

Практична робота № 4

Кількість та відтворення населення України. Статеві-вікова структура населення.

Мета роботи: ознайомити студентів з поняттям відтворення населення, його змістом та структурою,

основними чинниками, що впливають на процес відтворення. Розглянути та вивчити типи статево-вікових структур загалом та України зокрема.

Опорними ланками практичної роботи є наступні поняття:

- відтворення населення, як один з основних процесів відтворення суспільства, що полягає у постійному відновленні генерації людей;
- демографічне постаріння населення, що є об'єктивним, історично зумовленим процесом, його наслідки необоротні, єдине, що можна й треба зробити, це усвідомити його неминучість та історичний характер, врахувуючи це у суспільній практиці;
- режим відтворення населення, як демографічна категорія, що позначає сукупність конкретних характеристик процесу відтворення населення, розглядуваного у певний момент часу. Існує прогресивний, стаціонарний та регресивний типи відтворення населення;
- народжуваність – процес дітонародження у сукупності людей, що складають генерацію, або у сукупності генерацій – населення;
- смертність у демографічному вимірі – процес вимирання генерацій. У строгому розумінні слово смертність – це частота смерті у тій чи іншій сукупності населення, й як така смертність є статистичним поняттям;
- шлюбність або розлучуваність, під цим розуміють усі процеси, що характеризують укладання та припинення шлюбів, тобто уся сумарність випадків зміни шлюбного стану;
- статево-вікова структура населення, під якою розуміють кількісне співвідношення населення за статтю та віком;
- міграції населення. У вузькому значенні поняття міграції представляє собою вид територіального переміщення

населення, що завершується зміною постійного місця проживання, що означає переселення. Існують різні типи міграційних переміщень.

Обладнання до практичної роботи: настінні карта «Населення України», статистичні довідники, атлас України, контурні карти України.

Завдання 1

Вивчити динаміку кількості населення України, починаючи з 1913 року:

- а) користуючись додатком 2 побудувати графічні діаграми динаміки кількості всього, міського та сільського населення України. Коротко письмово проаналізувати виконання графічних робіт, підкресливши особливості та причини зміни кількості населення;
- б) проаналізувати темпи росту кількості населення України за останнє століття. Пояснити причини їхньої зміни протягом цього зрізу часу (письмово).

Завдання 2

Проаналізувати територіальний розподіл загальної кількості, міського та сільського населення України:

- а) картографічно, у вигляді кругової діаграми відобразити співвідношення міського та сільського населення областей України (див. додаток 3). Письмово проаналізувати основні закономірності;
- б) порівнюючи, проаналізувати кількість населення різних регіонів України. Пояснити причини такої відмінності (письмово);
- в) на контурній карті відобразити розподіл показника щільності населення в розрізі областей України (див. додаток 3). Письмово проаналізувати.

Завдання 3

Графічно (у вигляді піраміди) відобразити статеві-вікову структуру населення України: всього, міського, сільського. Виконати письмовий аналіз (користуючись додатком 4).

Порядок виконання завдання: ознайомитися з вихідними статистичними відомостями. Вибрати масштаб графіків (пірамід) і обробити цифровий матеріал. Будуючи піраміди на осі ординат можна використовувати відносні показники, а також абсолютні. Піраміду необхідно викреслювати на міліметровому папері. Письмово проаналізувати отримані графічні матеріали та на їхній основі визначити тип відтворення населення України. На піраміді виділити населення працездатного віку.

Запитання та завдання до практичної роботи:

1. Які існують джерела визначення чисельності населення?
2. Що називають «демографічними процесами»? Дати визначення.
3. Назвіть чинники або фактори, що впливають на демографічні процеси, в тому числі і на формування чисельності населення України.
4. Назвіть типи відтворення населення.
5. Чи існує загроза перенаселення? Відповідь обґрунтувати.
6. Які існують показники відтворення населення?
7. Проаналізуйте динаміку кількості населення України за останні сто років. Зробіть прогноз кількості населення України на перспективу.
8. Порівняйте кількість населення України та інших країн Європи.

Список літературних джерел

1. Всеукраїнський перепис населення 2001 року/ Наук. ред. Н. О. Парфенцова. – К.: Держкомстат України. – 2002.
2. Жупанський Я. І. Історія географії в Україні. – Львів: Світ, 1997.
3. Заставецька О. В., Заставецький Б., І. Ткач Д. В. Географія населення України. Навч. пос. – Тернопіль, 2001. – 147 с.
4. Заставний Ф. Д. Україна: природа, населення, економіка. – Львів: Апріорі, 2011. – 504 с.
5. Ёлонек А. Статеві-вікова структура населення Української РСР за переписом 1939 та 1959 роки // Економічна географія. – Вип. 10. – Вид, Київ. Ун-ту . – 1971.
6. Ковтонюк М. О. Населення і трудовий потенціал України. - Тернопіль. – 1947.
7. Національний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2007. - 440 с.
8. Прибиткова І.М. Основи демографії: посібник для студентів гуманітарних і суспільних факультетів вищих навчальних закладів / І. М. Прибиткова. – К.: «Артек», 1997. – 256 с.
9. Шешенко В., Піскунов С., Піскунов В. Старіння населення України. Стан, етнічні особливості, перспективи // Демографічні дослідження. Вип. 20. – К., 1998.
10. Статистичний щорічник України за 2010 р. – К.: Держкомстат України, 2011. – 456 с.

Завдання для самостійної роботи (15 год.)

1. Користуючись картами Національного атласу України проаналізувати систему розселення України. Яка форма розселення характерна для території України (2, 7). – 3 год.
2. Проаналізуйте найбільші міста України. Які чинники призвели до їхнього розвитку (3, 4). – 3 год.

3. Проаналізуйте фактори, що сформували сучасну кількість населення України та статеву-вікову структуру (3, 4). – 3 год.
4. Поясніть поняття: відтворення населення, природний рух населення, механічний рух населення, старіння населення, депопуляція населення (3, 4, 3). - 3 год.
5. Агломеративні утворення України (3, 4, 6). – 3 год.

Практична робота № 5 Поселенська мережа України

Метароботи: вивчити структуру поселенської мережі України, навчитись розрізняти поняття розселення; форми розселення, типи населених пунктів за демографічним потенціалом тощо.

Розселення – це складний соціально-економічний процес розподілу та перерозподілу населення по території, а також його результат – мережа поселень. Це поняття поєднує у собі біологічні, соціальні та економічні процеси при переважаючій ролі останніх.

Ключовими ланками теми є наступні поняття:

- форми розселення (кочова, напівосіла та осіла);
- фактори формування розселення на будь-якій території (природно- географічні, соціально-економічні, етнокультурні, політико-адміністративні);
- генетична класифікація міст(спосіб виникнення).

Виникнення та розвиток кожного міського поселення пов'язаний з певними подіями, явищами. Тому генетична класифікація міст розкриває особливості міст за ознакою їхнього походження, розвитку:

1. Міста, що виникли на транспортних і торгівельних шляхах (Київ, Запоріжжя, Одеса, Стрий і ін..).
2. Міста – центри гірничодобувної промисловості (Донецьк, Макіївка, Кривий Ріг тощо).
3. Міста – курорти (Моршин, Ялта тощо).
4. Міста, що виникли за період 8-12 ст, як політико-адміністративні та етнокультурні центри України (Київ, Львів, Коростень).
5. Міста, що виникли протягом 14-15 ст., як адміністративні центри (Сколе, Турка).
6. Міста, що виникли на місці козацьких поселень – зимівників (Охтирка, Ізюм тощо).
7. Міста, що виникли на місці оборонних центрів, замків, фортець (Хуст, Кіровоград тощо).
- поняття «система розселення» та «агломеративні утворення» України. Спільні риси та відмінні особливості.

Завдання 1

Використовуючи табл. 4, порівняти письмово динаміку кількості населення міст: Києва, Харкова та Одеси. Пояснити, як змінюється генетичний тип міст протягом усього періоду існування. Що це спричинило?

Таблиця 4
Кількість населення міст, тис. осіб

Київ	Харків	Одеса
1897 - 230	1861 -50	1897 – 405
1926 – 750	1939 -833	1937 – 548
1937 – 827	1959 – 953	1939 - 602
1939 – 847	1970 – 1223	1959 – 661
1959 – 1104	1979 – 1444	1970 – 892
1970 – 2137	1989 – 1610	1979 - 892
1980 – 2555	1993 – 1615	1989 – 1115
1992 – 2643	1999 – 1500	1993 – 1117
1999 – 2624	2009 - 1456	1999 – 1011
2009 - 2766		2009 – 1009

Завдання 2

Використовуюючи статистичні та картографічні матеріали нанести на контурну карту міста, людністю понад 30 тис. осіб (для Донецької області – понад 100 тисяч осіб) (додаток 5). Для цього згрупувати їх за людністю та зобразити у масштабі на карті. На основі довідкових відомостей позначити на карті генетичний тип міста з зазначеним часом його заснування. Провести районування території України за переважаючим типом міст.

Завдання 3

Зобразити на контурній карті територіальне розміщення усіх агломеративних утворень України. Письмово охарактеризувати їхню територіальну структуру.

Агломерації України

Західний регіон:

1. Львівська – Львів, Винники, Пустомити, Перемишляни, Дубляни, Жовква, Городок, Брюховичі.
2. Дрогобицько-Бориславська – Дрогобич, Борислав, Трускавець, Стебник, Східниця.
3. Червоноградсько-Нововолинська (формується).
4. Ужгород-Мукачівська – (формується).
5. Можливе формування Луцько-Рівненської.

Центральний регіон:

1. Київська – Київ, Бровари, Бориспіль, Васильків, Ірпінь, Вишгород.

Південний регіон :

1. Одеська – Одеса, Іллічівськ, Білгород-Дністровський, низка смт.:
2. Херсонська – Херсон, Цюрюпінськ, Гола Пристань.

Східний регіон:

1. Дніпропетровсько-Дніпродзержинська – Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Новомосковськ, Верхньодніпровськ, Верхівцеве, низка смт.;
2. Донецько-Макіївська.
3. Горлівсько-Єнакіївська.
4. Приторицька – Слов'янськ, Краматорськ, Костянтинівка.
5. Західно-Донецька – Дмитров, Білозерське, Білецьке тощо.
6. Маріупільська.
7. Торезо- Сніжнянська.
8. Луганська.
9. Лисичансько-Рубіжнянська.
10. Краснолуцько-Антрацитівська.
11. Стахановсько-Алчевська.
12. Харківська - Харків, Люботин, Чугуїв, Балаклія, Вовчанськ та ін.
13. Ялтинська – Ялта, Алушта, Алушка.

Запитання та завдання до практичної роботи.

1. Проаналізуйте основні форми розселення світу.
2. Які форми розселення притаманні Україні?
3. Що таке малі історичні міста України? Назвіть їх.
4. Як поділяють населенні пункти України (міські та сільські) за демографічним потенціалом та функціональним особливостями?
5. Назвіть міста-мільйонери України та дуже великі міста.
6. Що таке система розселення, які типи систем розселення існують в Україні?
7. Чим агломерація відрізняється від системи розселення?

Список літературних джерел.

1. Анісімова Г. М., Максимова Є. М. Особливості розвитку територіальних систем у Західному регіоні України // Проблеми соціально-економічної географії Західного регіону України. – К. – 1999.
2. Доценко А. І. Регіональне розселення: проблеми та перспективи. – К.: Наукова думка. – 1994. – 195 с.
3. Заставецький Б. І. Розселення населення// Соціально-економічна географія України. – Львів: Світ. – 2000.
4. Заставний Ф. Д. Населення України. – Львів: Край. – 1983.
5. Івченко А. Міста України. – К. : НВП «картографія». – 1999.
6. Крисанов Д. Ф. Сельское расселение: социально-экономический аспект. – К.: Наукова думка. – 1988.
7. Національний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2007. - 440 с.
8. Питюрєнко Е. И. Системы расселения и территориальная организация народного хозяйства. К.: Наукова думка. – 1983.

Завдання для самостійної роботи (10 год.)

1. Користуючись картами Національного атласу України проаналізувати час виникнення та адміністративний статус міських поселень України (7, с. 260). – 3 год.
2. Користуючись картами Національного атласу України проаналізувати час виникнення та особливості сільських поселень України (7, с. 265). – 3 год.
3. Проаналізуйте функціональний профіль міських поселень України. Поясніть регіональні відмінності (6, 8). – 4 год.

Практична робота № 6
Загальна характеристика
народного господарства України

Мета роботи: оскільки Україна є індустріально-аграрною країною з потужним економічним потенціалом, студентам необхідно визначити її місце в світовому господарстві, проаналізувати структуру та особливості формування народногосподарського комплексу, вияснити причини та помилки впливу на економіку України світових економічних криз тощо.

Студенти повинні засвоїти наступні поняття:

1. Галузі спеціалізації території, що визначають місце території в територіальному поділі праці та беруть участь в міжрайонному обміні товарами та послугами.
2. Територіальний поділ праці (за Е.Б. Алаєвим) – це об'єктивний, безповоротний процес виробничої спеціалізації; відособлення економічних районів і розвитку міжрайонної кооперації; обмін спеціалізованою продукцією та послугами, просторовий вияв поділу суспільної праці взагалі, зумовлений економічними, соціальними, природними, національно-історичними особливостями різних територій та їх географічним положенням.
3. Спеціалізація суспільного виробництва передбачає таку організацію виробництва, коли підприємство виробляє якийсь один продукт, його окремі деталі або виконує окрему операцію у виготовленні цих деталей. Головна ознака спеціалізації – вид продукції, що випускається.
4. Розміщення продуктивних сил – це динамічний стан, що характеризує розподіл продуктивних сил на території відповідно до природних, соціальних, економічних умов

- окремих районів певної соціально-економічної системи. Охоплює розселення та розміщення виробництва.
5. Галузь (промисловості) – це сукупність підприємств, виділена за єдністю економічного призначення продукції, що виробляється, однорідністю споживаної сировини і матеріалів, спільністю виробничо-технічної бази, технологічних процесів, специфічним професійним складом кадрів та умовами праці.
 6. Міжгалузевий комплекс – це група галузей народного господарства та окремих виробництв, об'єднаних однією метою і єдиною програмою розвитку для досягнення оптимальних пропорцій між окремими галузями на основі планового, узгодженого та збалансованого розвитку кожної галузі – складової комплексу.
 7. Тип структури народногосподарського комплексу – співвідношення між об'єднаними групами галузей народного господарства – промисловості і с/г.
 8. Валовий регіональний продукт (ВРП) – складається із суми валових доданих вартостей усіх видів економічної діяльності, скоригований на величину непрямо вимірюваних послуг фінансового посередництва та податків за виключенням субсидій на продукти.
 9. Індекс обсягів промисловості продукції – обраховується на підставі даних підприємств про вартість виробленої продукції (робіт, послуг) у порівнянних цінах.

Завдання 1

Використовуючи статистичні відомості (статистичний щорічник, 2010) побудувати в зошитів графічні діаграми валового регіонального продукту адміністративно-територіальних одиниць України станом на 2000 та 2010 роки. Письмово проаналізувати.

Таблиця 5

Валовий регіональний продукт [6]

	Фактично, млн. грн.				У розрахунку на одну особу, в грн			
	2000	2005	2007	2010	2000	2005	2007	2010
Україна	137993	441452	720731	948056	2788	9372	15496	20495
Автономна Республіка Крим	4085	12848	26874	27365	1937	6460	10574	13898
Вінницька	3802	10207	15381	20094	2104	5966	9159	12061
Волинська	2195	6553	10072	12784	2077	6285	9711	1234
Дніпропетровська	13163	41227	71173	104687	3562	11909	20868	30918
Донецька	17278	58044	92093	117646	3506	12490	20197	26028
Житомирська	2835	7430	11127	15008	1987	5554	8485	11545
Закарпатська	2151	6700	10508	13208	1677	5373	8452	10626
Запорізька	7568	19968	33158	42445	3795	10683	18022	23232
Івано-Франківська	3117	9622	13916	17883	2142	6916	10055	12940
Київська	5926	9622	13916	17883	2142	6916	15033	20593
Кіровоградська	2159	6877	9989	12961	1860	6394	9546	13515
Луганська	6403	19716	32280	42985	2439	8131	13628	18338
Львівська	5850	17192	27987	35534	2159	6657	10915	13902
Миколаївська	3314	9553	14767	19410	2563	7801	12227	16175
Одеська	7072	20762	33116	46994	2828	8619	13827	19638
Полтавська	5712	18099	28355	34118	3423	11574	18500	22476
Рівненська	2513	7263	11180	14074	2118	6269	9695	12217
Сумська	3495	8025	12341	16210	2631	6497	10249	13622
Тернопільська	1853	5137	8276	10618	1605	4603	7510	9688
Харківська	8271	25618	43868	59389	2799	9025	15645	21294
Херсонська	2348	6469	9034	13174	1925	5713	8122	11944
Хмельницька	2949	7958	12339	16061	2028	5764	9100	11932
Черкаська	3179	9014	13656	19101	2263	6681	103331	14581
Чернівецька	1313	4234	6672	8833	1411	4654	7369	9771
Чернігівська	3073	7627	11532	14918	2407	6474	10081	13213
Міста								
Київ	15715	77124	135900	169564	5964	28780	49795	61592
Севастополь*	654	2823	4916	6305	1682	7452	12961	16592

Таблиця 6

Валова продукція сільського господарства
в усіх категоріях господарств [6]

	Валова продукція з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн			Валова продукція у розрахунку на одну особу, грн.		
	2008	2009	2009 у відсотках до 2008	2008	2009	2009 у відсотках до 2008
Україна	277,6	273,9	98,7	2248	2217	98,6
Автономна Республіка Крим	282,7	292,1	103,3	1803	1887	104,7
Вінницька	346,0	335,3	96,9	3822	3721	97,4
Волинська	338,5	345,8	102,2	2848	2856	100,3
Дніпропетровська	296,6	284,7	96,0	1976	1890	95,6
Донецька	279,9	268,9	96,1	1141	1103	96,7
Житомирська	235,9	243,7	103,3	2466	2555	103,6
Закарпатська	504,0	523,8	103,9	1724	1780	103,2
Запорізька	186,2	164,2	88,2	2195	1942	88,8
Івано-Франківська	468,2	508,6	108,6	1706	1852	108,6
Київська	432,6	425,1	98,3	1508	1473	97,7
Кіровоградська	232,7	207,6	89,2	4013	3614	90,0
Луганська	176,1	154,7	87,8	1319	1165	88,3
Львівська	401,2	409,8	102,1	1682	1713	101,8
Миколаївська	185,5	186,9	100,8	2834	2857	100,8
Одеська	200,9	185,0	92,1	1948	1772	91,0
Полтавська	296,1	295,8	99,9	3774	3786	100,3
Рівненська	335,9	337,8	100,6	251,8	2520	100,1
Сумська	215,6	213,6	99,1	2637	2684	109,4
Тернопільська	316,8	322,1	101,7	2787	2846	102,1
Харківська	254,1	225,9	88,9	2012	1794	89,2
Херсонська	218,1	219,1	100,5	3618	3674	101,5
Хмельницька	272,5	283,0	103,9	2997	3133	104,5
Черкаська	464,9	508,5	109,4	4741	5196	109,6
Чернівецька	437,3	453,1	103,6	2213	2283	103,2
Чернігівська	207,2	209,8	101,3	3350	3331	99,4

Завдання 2

Використовуючи відомості таблиці 7, виконати картограму розподілу валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств. Завдання виконувати способом якісного фону.

Таблиця 7

Валова продукція сільського господарства
в усіх категоріях господарств

	Валова продукція в розрахунку на одну особу, грн		
	2008	2009	2009 у відсотках до 2008
Україна	2248	2217	98,6
Автономна Республіка Крим	1803	1887	104,7
Вінницька	3822	3721	97,4
Волинська	2848	2856	100,3
Дніпропетровська	1976	1890	95,6
Донецька	1141	1103	96,7
Житомирська	2466	2555	103,6
Закарпатська	1724	1780	103,2
Запорізька	2195	1942	88,5
Івано-Франківська	1706	1852	108,6
Київська	1508	1473	97,7
Кіровоградська	4013	31614	90,0
Луганська	1319	1165	88,3
Львівська	1682	1713	101,8
Миколаївська	2834	2857	100,8
Одеська	1948	1772	91,0
Полтавська	3774	3786	100,3
Рівненська	2518	2520	100,1
Сумська	2673	2684	100,4
Тернопільська	2787	2846	102,1
Харківська	2012	1794	89,1
Херсонська	3618	3674	101,5
Хмельницька	2997	3133	104,5
Черкаська	4741	5196	109,6
Чернівецька	2213	2283	103,2
Чернігівська	3350	3331	99,4

Завдання 3

Використовуючи відомості таблиці 8 побудувати графічні діаграми споживання основних продуктів харчування населення України за 2002-2010 рр. Письмово проаналізувати.

Таблиця 8

Споживання продуктів харчування населенням України [5] (на 1 особу, кг)

	М'яса та м'ясних продуктів				
	2002	2005	2007	2008	2010
Україна	32,6	39,1	45,7	50,6	49,7
	Молока та молочних продуктів				
	225,3	225,6	224,62	213,8	212,4
	Яєць, шт				
	209	238	252	260	272
	Хлібних продуктів				
	131,2	123,5	115,9	115,4	111,7

Завдання 4

Побудувати кругові діаграми співвідношення обсягів експорту-імпорту в розрізі адміністративно-територіальних суб'єктів України. Завдання виконувати на основі відомостей таблиці 9. Письмово проаналізувати.

Таблиця 9

Обсяги експорту-імпорту товарів за 2010 рік

1	Експорт		Імпорт	
	Млн. дол. США	Відсоток до підсумку	Млн. дол. США	Відсоток до підсумку
2	3	4	5	
Україна	39695,7	100,0	45433,1	100,0
Автономна Республіка Крим	425,6	1,1	187,4	0,4
Вінницька	479,0	1,2	263,0	0,6
Волинська	319,0	0,8	427,7	0,9

1	2	3	4	5
Дніпропетровська	5199,3	13,1	3587,1	7,9
Донецька	9332,6	23,5	1936,0	4,3
Житомирська	363,8	0,9	398,5	0,9
Закарпатська	935,0	2,4	952,9	2,1
Запорізька	2716,8	6,8	1146,6	2,5
Івано-Франківська	336,0	0,8	256,2	0,6
Київська	1043,3	2,6	2173,4	4,8
Кіровоградська	251,3	0,6	148,1	0,3
Луганська	1886,4	4,8	738,3	1,6
Львівська	794,0	2,0	1622,5	3,6
Миколаївська	1532,4	3,9	787,5	1,7
Одеська	1445,2	3,6	2600,8	5,7
Полтавська	1264,4	3,2	597,2	1,3
Рівненська	322,3	0,8	258,5	0,6
Сумська	711,7	1,8	388,8	0,9
Тернопільська	128,3	0,3	179,2	0,4
Харківська	1307,1	3,3	1451,0	3,2
Херсонська	351,3	0,9	124,8	0,3
Хмельницька	246,3	0,6	275,6	0,6
Черкаська	535,3	1,3	339,2	0,7
Чернівецька	119,8	0,3	104,4	0,2
Чернігівська	297,2	0,7	323,9	0,7
Міста				
Київ	6825,2	17,2	20524,0	45,2
Севастополь	92,5	0,2	55,0	0,1

Завдання 5

На основі опрацювання літературних джерел, зокрема праці Ф.Д. Заставного «Україна: природа, населення, економіка» та О. І. Шаблія «Суспільна географія України» побудувати таблицю, що відображає економічне районування за вищенаведеним прикладом.

На контурну карту нанести економічні райони України, зазначивши основні центри.

Таблиця 10

Економічні райони України

Назва економічного району	Перелік областей, що входять до нього	Площа тис.км ² , % від площі України	Населення, млн. осіб	Галузі спеціалізації	Найбільші міста району
Донецька	Донецька та Луганська області	53,2 - 8,8 % від площі України	6,8 або 14,8 % від населення України	1. Видобувна (кам'яне вугілля, сіль, залізна руда, ртуть, тощо). 2. Паливна (вугільна та нафто перероб на галузі). 3. Важке машинобудування 4. Хімічна та нафтохімічна промисловості.	Донецьк Луганськ Маріуполь Макіївка Слов'янськ Северодонецьк

Запитання та завдання до практичної роботи.

1. Що таке структура народного господарства? Поясніть та наведіть приклад.
2. Дайте визначення галузі економіки.
3. Як ви розумієте поняття економічного району?
4. Які види районування ви знаєте?
5. Назвіть економічні райони України та області, що входять до їхнього складу?
6. Охарактеризуйте основні галузі спеціалізації економічних районів України. Назвіть чинники, що сприяють їхньому формуванню.

Список літературних джерел

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь. – М.: «Мысль», 1983. – 350с.

2. Заставний Ф. Д. Україна. Природа, населення, економіка. – Львів: Апріорі, 2011. – 504 с.
3. Економіка України: потенціал, реформи, перспектива: У 5 т. Макроекономіка, політика, прогнозування і державне регулювання. /НДЕІ / Мінекономіка України. – К., 1996.- 439 с.
4. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення / О. М. Алимов, А. І. Даниленко, та ін.; Об'єд. ін-т економіки НАН України. – К., 2005. – 539 с.
5. Національний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2007. - 440 с.
6. Статистичний щорічник України за 2009 р. К.: Консультант, 2010. – 582 с.
7. Топчієв О. Г. Терміни та поняття в економічній географії. - К.: Рад.школа, 1982. – 160 с.

Завдання для самостійної роботи (25 год.)

1. Користуючись картами Національного атласу України проаналізувати місце України в світовій економіці (5, с. 312). – 3 год.
2. Користуючись картами Національного атласу України пояснити поняття трансформаційних процесів в економіці України. Проаналізувати підприємницьку діяльність та ринкову інфраструктуру різних регіонів України (5, с. 314, 315). – 6 год.
3. Користуючись картами Національного атласу України проаналізувати науково-інноваційну діяльність України. Пояснити виникнення провідних науково-освітніх центрів.(5, с. 316, 317; 4). – 5 год.
4. Структура зовнішньоекономічної діяльності України (2, 3, 5). – 4 год.
5. Структура промисловості України: регіональні відмінності (2, 3, 5, с. 330). – 5 год.
6. Структура та розміщення сільського господарства України (2, 3, 5, с. 363-365). – 3 год.

ЧАСТИНА 2

Семінарські заняття

Метою семінарських занять є допомога студентам поглибити вивчення теоретичних питань з аналізу особливостей окремих компонентів природного, соціального та економічного середовища України, які не розглядалися на практичних заняттях. В процесі проведення цих занять необхідно ознайомитись з додатковими літературними джерелами, список яких подається після семінарських занять. Це дасть змогу студентам розвивати навички самостійного опрацювання довідникових, статистичних, картографічних матеріалів та вміння самостійно виконувати ілюстрований матеріал, математичні розрахунки тощо.

Студентам необхідно навчитись широко застосовувати вже набуті знання, фактичний матеріал, розвивати і поглиблювати уявлення про особливості поширення в Україні різноманітних процесів та явищ, що відображають багатофакторний взаємозв'язок між компонентами природного середовища та суспільного життя.

Семінарське заняття №1

Національний склад населення України

Мета заняття - вивчення теоретичних, історичних та етнографічних аспектів міжнаціональних відносин в Україні на фоні сучасних геополітичних процесів. Актуальність проблематики посилюється необхідністю заповнення «білих плям» у висвітленні національного складу та обґрунтуванні оптимальної моделі збалансування інтересів різних національних груп в умовах формування української національної державності.

Питання до семінару

1. Поняття про корінну націю, етнічні та національні меншини; поліетнічність і багатоетнічність; автохтонні етнічні меншини і національні мігранти; національно-державне самовизначення; національно-культурну та національно-адміністративну автономію.
2. Історико-географічні аспекти формування національного складу населення України.
 - 2.1. Етнічний склад населення на українських землях у IX-XIV ст.
 - 2.2. Національний склад населення на українських землях у XIV- XVIII ст.
 - 2.3. Національний склад населення на українських землях у XVIII – XIX ст.
 - 2.4. Національний склад населення на українських землях у першій половині XIX ст.
3. Сучасні особливості національного складу України.
 - 3.1. Географія автохтонних етнічних груп і національних меншин, які сформувались внаслідок давньої (до XV ст.) міграції.
 - 3.2. Географія національних меншин, які сформувались у результаті недавньої (за XV ст.) і сучасної міграції.
 - 3.3. Географія пограничних національних меншин.
4. Проблеми збереження національних культур і питання фіктивних етносів.

Рекомендована література

1. Багалій Д. Історія Слобідської України. – Харків: Основа, 1991. – 256 с.
2. Данилюк А. Г. Український національний ландшафт // Український ліс. – 1993. - № 4. – С. 59-60.
3. Дашкевич Я. Р. Фальшиві етнічні меншини в Україні // Ратуша. – 1993. - № 74-76.
4. Еберхард П. Зміни національної структури населення України в XX ст. – Варшава, 2006. – 248 с.

5. Енциклопедія українознавства: перевидання в Україні. – Львів, 2000.
6. Заставний Ф. Д. Населення України. – Львів: Просвіта, 1993 – 224 с.
7. Заставний Ф. Д. Українські етнічні землі. – Львів: Світ, 1992 – 175 с.
8. Кабузан В. М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVII – первой половине XIX века (1719-1858 г.г.) – М.: Наука, 1976. – 307 с.
9. Культура і побут населення України: Навчальний посібник для вузів / В. І. Наулко, Л.Ф. Артюх, В. Ф. Горленко та ін. – К.: Либідь, 1991. -232 с.
10. Наулко В. І. Етнічний склад населення України // Радянська школа. – 1990. № 3. – С. 19-27.
11. Национальный состав населения СССР: По данным Всесоюзной переписи населения 1989 г. / Госкомстат СССР. – М. : Финансы и статистика. – 159 с.
12. Недашківська Н., Дністрянський М. Завдання та методичні вказівки до практичних і семінарських занять з курсу «Географія України (етногеографія, соціальна та економічна географія) для студентів географічного факультету. – Львів: ЛДУ імені І. Ф ранка, 1994. – 24с.

Семінарське заняття № 2
Географія зарубіжних українців

Мета завдання: вивчення складу та розміщення українців за кордоном; їхні взаємозв'язки з політичними та соціально-економічними процесами та явищами. Конкретизація понять «зарубіжні українці», «українська діаспора», «зарубіжне автохтонне українське населення», «східна українська діаспора», засвоєння різ-

нопланового матеріалу щодо історико-географічних особливостей та сучасного стану українства за кордоном. При підготовці до занять особливу увагу необхідно звернути на морально-політичну і культурно-психологічну необхідність дослідження середовища поширення всього українського етносу як однієї з передумов національної колонізації і відродження.

Питання семінару

1. Політико-економічні та історико-географічні особливості еміграції українців за межі української етнічної території.
 - 1.1. Причини та початки еміграції.
 - 1.2. Основні етапи та напрямки еміграції.
 - 1.3. Явище рееміграції.
2. Зарубіжні українці в межах історичної, етнічної української території.
 - 2.1. Українці в Польщі.
 - 2.2. Українці в Словаччині, Чехії та Угорщині.
 - 2.3. Українці в Румунії та Молдові.
 - 2.4. Українці в Росії.
 - 2.5. Українці в Білорусі.
3. Географія західної української діаспори.
 - 3.1. Українці в Північній Америці.
 - 3.2. Українці в Південній Америці.
 - 3.3. Українці в Європі.
4. Географія Східної української діаспори.
 - 4.1. Українці в Європейській Росії.
 - 4.2. Українці в Сибіру та на Далекому Сході.
 - 4.3. Українці в Закавказзі, Казахстані і Середній Азії.

4.4. Українці в Балтійських державах.

5. Проблеми збереження національно-культурної самобутності зарубіжних українців.

Рекомендована література

1. Бачинський Ю. Українська імміграція в З'єднаних державах Америки. – Львів, 1914. – 312 с.
2. Винниченко І. І. Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис. – Житомир: Льонок, 1992, – 164 с.
3. Зарубіжні українці. Збірник за ред. С. Ю. Лазебника. – К.: Україна, 1991. – 252 с.
4. Заставний Ф. Д. Східна українська діаспора. – Львів: Світ, 1992. – 170 с.
5. Заставний Ф. Д. Українська діаспора. – Львів: Світ, 1991. – 119с.
6. Українська діаспора: Збірник статей. – Київ; Чикаго, 1992. – Вип. 1 – 127 с.
7. Українські поселення: Довідник / Ред. колегія: Атанас М. М., Мілянич І. І. – Нью-Йорк, 1980. – 351 с.
8. Українці в Австралії. – Мельбурн, 1966. – 52с.
9. Українці в Зарубіжному світі. – К.: Наук.думка, 1991. – 137 с.
10. Українці. Східна діаспора: Атлас / Передмова Науменко В., Текст Винниченко І. К.: ЛТД «Мапа», 1992. – 23 с.
11. Н. Недашківська, М. Дністрянский. Завдання та методичні вказівки до практичних і семінарських занять з курсу «Географія України (етногеографія, соціальна та економічна географія) для студентів географічного факультету. – Львів: ЛДУ імені І. Ф ранка, 1994. – 24с.

Семінарське заняття №3

Територіальна організація народного господарства України

Мета заняття: вивчення територіальної та функціональної структури господарства України, оскільки перехід економіки України до ринкових відносин вимагає вирішення нових актуальних завдань. Найважливішими серед них є економіко і соціально-географічні: вдосконалення розміщення промисловості, сільського господарства, транспорту та інших галузей.

Питання семінару

1. Територіальна та функціональна організація промисловості України.
2. Паливно-енергетична галузь: регіональні аспекти розміщення та розвитку.
3. Металургійний комплекс України.
4. Хімічна, нафтохімічна промисловість, проблеми розвитку.
5. Машинобудування та металообробка в Україні: провідні центри та проблеми розвитку.
6. Інші галузі промислового комплексу.
7. Спеціалізація та розвиток сільського господарства України.
8. Транспорт та зовнішньоекономічні зв'язки України.

Рекомендована література

1. Алымов А., Гончарова Н., Ємченко В. И др. Рыночные трансформации в переходной экономике. – К., 1998. – 227 с.

2. Алымов А., Гончарова Н., Михно М. и др. Стратегия структурной перестройки / Отв. ред А. Алымов. – К., 2001. – 202 с.
3. Багров Н. Региональная геополитика устойчивого развития. – К.: Либідь, 2002. – 256 с.
4. Білик Ю. Проблеми інтеграції економіки України у світове господарство. – К.: Урожай, 2004. – с. 248.
5. Геєць В. Нестабільність та економічне зростання / НАН України, Ін-т економ. прогнозування. – К., 2000. – 344 с.
6. Голиков А. Введение в экономическую и социальную географию. – Харьков, 1992. – 81 с.
7. Економіка України: потенціал, реформи, перспектива: У 5 т. Макроекономіка, політика, прогнозування і державне регулювання / НДЕІ Мінекономіки України. – К., 1996. – 439 с.
8. Економічний розвиток України: інституційне та ресурсне забезпечення / О. М. Алимов, А. І. Даниленко, В. М. Гричобчук та ін.; Об'єдн. ін.-т економіки НАН України. – К., 2005. – 539 с.
9. Заставний Ф.Д. Україна. Природа, населення, економіка. – Львів: Априорі, 2011. – 504 с.
10. Соціально-економічна географія України / Шаблій О., Білецький М., Заставецький Б. та ін.: Навч. Посібник. – Львів.: Світ, 2000. – 680с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Моря та внутрішні води України

Моря

Чорне море

Азовське море

Лимани

Дніпровсько-Бузький

Дніпровський

Молочний

Тилігульський

Хаджибейський

Березанський

Куяльницький

Будацький

Озера

Світязь

Пулимецьке

Пісочне

Нобель

Луки

Кагул

Ялпуг

Кугурлай

Тереблянські озера

Сасик (Куднук)

Шагани

Алібей

Донузлав

Айгульське

Старе

Узунларське

Катлабук

Китай

Бребенескул

Несамовите

Марічейка

Брескул

Синевир

Синє

Водоймища

Київське

Печенізьке

Канівське

Червонооскільське

Кременчуцьке
Дніпровське
Каховське
Дністровське

Ладизинське
Сімферопольське
Партизанське

Ріки

Дніпро:

Десна
Снов
Сейм
Трубіж
Сула
Псел
Ворскла
Прип'ять
Стир
Горинь
Інгул
Інгулець

Дунай

Прут
Черемош
Сірет
Ялпуг
Тиса
Уж
Латориця
Теребля
Тересва

Сіверський Донець

Великий Бурлак
Оскол
Жеребець
Айдар
Харків

Дністер

Верещиця
Гнила Липа
Золота Липа
Збруч
Смотрич
Бистриця
Тисмениця
Стрий
Опір
Свіча
Лімниця
Ворона

Південний Буг

Бужок
Десна
Вовк
Рів
Соб
Синиця
Синюха

Уда
Бахмутка
Біла
Сян
Свиня
Молочна
Кальміус
Міус
Кача
Белібек
Чорна

Додаток 2.

Кількість наявного населення з 1913 р., млн. осіб *

Роки	Кількість населення			Із загальної кількості населення	
	Всього	Міське	Сільське	Чоловіки	Жінки
1913	35,2	6,8	28,4	-	-
1939	40,5	13,6	26,9	19,4	21,1
1959	41,9	19,2	22,7	18,6	23,3
1960	42,5	19,9	22,6	18,9	23,6
1965	45,1	22,8	22,3	20,2	24,9
1970	47,1	25,7	21,4	21,3	25,8
1975	48,9	28,6	20,3	22,3	26,6
1979	49,8	30,5	19,3	22,8	27,0
1980	49,9	30,9	19,0	22,8	27,1
1985	50,8	32,9	17,9	23,4	27,4
1989	51,7	34,6	17,1	23,9	27,8
1990	51,8	34,8	17,0	24,0	27,8
1991	51,9	35,1	16,8	24,1	27,8
1992	52,1	35,3	16,8	24,2	27,9
1993	52,2	35,4	16,8	24,2	28,0
1994	52,1	35,4	16,7	24,2	27,9
1995	51,7	35,1	16,6	24,1	27,6
1996	51,3	34,8	16,5	23,9	27,4
1997	50,9	34,5	16,4	23,7	27,2
1998	50,5	34,3	16,2	23,5	27,0
1999	50,1	34,0	16,1	23,3	26,8
2000	49,7	33,8	15,9	23,1	26,6
2001	49,3	33,5	15,8	22,9	26,4
2011	45,6	31,2	14,4	21,0	24,6

* дані про населення наведено за 1913 р. у сучасних межах території України, за 1939 р. – за оцінкою по території УРСР без Закарпатської області; за 1959 та 1970 рр. – за переписом на 15 січня, за 1979 р. – за переписом на 17 січня, за 1989 р. – за переписом на 12 січня, за інші роки – на початок року.

Територія і кількість
наявного населення за регіонами (на 1 січня 2009 р.) [4]

	Територія, тис. км ²	Кількість населення, ман. осіб	В тому числі		Відсоток міського населення	Щільність населення, осіб на км ²
			Міського	Сільського		
Україна	603,5	46143,7	31587,2	14556,5	68,5	76
Автономна Республіка Крим	26,1	1967,3	1217,7	729,6	62,9	75
Вінницька	26,5	1660,0	812,6	847,4	49,0	63
Волинська	20,1	1036,2	532,7	503,5	51,4	52
Дніпропетровська	31,9	3374,2	2816,1	558,1	83,5	106
Донецька	26,5	4500,5	4072,1	428,1	90,5	170
Житомирська	29,8	1294,2	744,2	550,0	57,5	43
Закарпатська	12,8	1243,4	461,9	781,5	37,1	97
Запорізька	27,2	1821,3	1397,1	424,2	76,7	67
Івано-Франківська	13,9	1381,1	594,8	786,3	43,1	99
Київська	28,1	1727,9	1049,8	678,1	60,8	61
Кіровоградська	24,6	1027,0	631,7	395,3	61,5	42
Луганська	26,7	2331,8	2019,6	312,2	86,6	87
Львівська	21,8	2552,9	1547,2	1005,7	60,6	117
Миколаївська	24,6	1195,8	808,9	386,9	67,6	49
Одеська	33,3	2392,2	1592,3	799,9	66,6	72
Полтавська	28,8	1511,4	916,1	595,3	60,6	52
Рівненська	20,1	1151,0	548,6	602,4	47,7	57
Сумська	23,8	1184,0	792,4	391,6	66,9	50
Тернопільська	13,8	1093,3	474,1	619,2	43,4	79
Харківська	31,4	2782,4	2221,5	560,9	79,8	89
Херсонська	28,5	1099,2	672,0	427,2	61,1	39
Хмельницька	20,6	1341,4	723,8	617,6	54,0	65
Черкаська	20,9	1304,2	726,7	577,5	55,7	62
Чернівецька	8,1	90,4,1	377,2	526,9	41,7	112
Чернігівська	31,9	1121,3	698,6	427,7	61,9	35
Міста						
Київ	0,8	2765,5	2765,5	X	100,0	3457
Севастополь*	0,9	380,1	357,0	23,1	93,9	422

* за даними Державного комітету України із земельних ресурсів. Включаючи м. Інкерман, смт. Кача і сільські ради, підпорядковані міській раді.

Додаток 4.

Розподіл постійного населення
за статтю та віком на 1.01.2011 р.

Вік (років)	Міське населення та сільська місцевість, осіб		
	Обидві статі	Чоловіки	Жінки
Всього у тому числі	45598179	21032616	24565563
0-4	2429563	1250676	1178887
5-9	2001136	1029400	971736
10-14	2065291	1058297	1006994
15-19	2688092	1376991	1311101
20-24	3564355	1821388	1742967
25-29	3766372	1914339	1852023
30-34	3397113	1698402	1698711
35-39	3260621	15991139	1661482
40-44	3041855	1466188	1575667
45-49	3325855	1555265	1770586
50-54	3485581	1580240	1905341
55-59	30399914	1318921	1720993
60-64	2567210	1059998	1507212
65-69	1709185	640548	1068637
70-74	2424417	850891	1573526
75-79	1231252	402941	828311
80 і >	1600367	408988	1191379
Вік (років)	Міське населення, осіб		
	Обидві статі	Чоловіки	Жінки
Всього у тому числі	31186018	14278619	16907399
0-4	1614714	832205	782509
5-9	1316550	677460	639090
10-14	1260281	646635	613646
15-19	1780462	905248	875214
20-24	2471229	1250643	1226586
25-29	2791968	1412539	1379429
30-34	2451813	1210740	1241128
35-39	2290607	1109514	1181093

40-44	2082288	977106	1105182
45-49	2317607	1049401	1268206
50-54	2463241	1080710	1382531
55-59	2180808	920351	1260457
60-64	1839228	747515	1091713
65-69	1107092	417165	689927
70-74	1558705	549807	1008898
75-79	727038	242650	484388
80 і >	932332	248930	683402
Вік, років	Сільське населення та сільська місцевість, осіб		
	Обидві статі	Чоловіки	Жінки
Всього у тому числі	14412161	6753997	7658164
0-4	814849	418471	396378
5-9	684586	351940	332646
10-14	805010	411662	393348
15-19	907630	471743	435887
20-24	1093126	570745	522381
25-29	974404	501800	472604
30-34	945245	487662	457583
35-39	970014	489625	480383
40-44	959567	489082	470485
45-49	1008248	505861	502380
50-54	1022340	499530	522810
55-59	859106	398570	460536
60-64	727982	312483	415499
65-69	502093	223383	378710
70-74	865712	301084	564628
75-79	504214	160291	343923
80 і >	668035	160058	507977

Міські поселення України людністю понад 30 тис. осіб
(станом на 01.01.2000 р.)

Області та поселення	Людність поселення, тис. осіб	Час заснування, рік
1	2	3
1. Вінницька область:		
Вінниця	387,0	1795
Жмеринка	42,8	1965
Могилів-Подільський	37,3	1595
Хмільник	31,1	1448
2. Волинська:		
Луцьк	216,8	1795
Володимир-Волинський	41,1	1431
Ковель	72,0	1310
Нововолинськ	57,3	1950
3. Дніпропетровська		
Дніпропетровськ	1185,5	1776
Дніпродзержинськ	287,9	1750
Жовті Води	65,4	Кін. XIX
Кривий Ріг	796,6	XVIII
Інгулець	40,9	XX
Марганець	57,0	XIX
Нікополь	0161,2	XVI
Новомосковськ	77,8	1654
Орджонікідзе	48,5	1934
Павлоград	137,3	1780
Першотравенськ	30,3	1966
Синельникове	38,0	1969
Тернівка	34,4	1777
4. Донецька:		
Донецьк	1121,2	XVII
Горлівка	335,9	1867
Єнакієве	119,6	1883
Костянтинівка	204,3	1868
Макіївка	424,0	1777
Маріуполь	524,0	XVI
Слов'янськ	138,0	1766
5. Житомирська		
Житомир	302,3	IX
Бердичів	96,4	XV

Коростень	68,1	945
Новоград-Волинський	57,7	1257
Малин	30,1	XI
6. Закарпатська		
Ужгород	126,0	IX
Мукачеве	90,8	1196
Хуст	35,5	X
7. Запорізька область		
Запоріжжя	899,5	1770
Бердянськ	140,8	1827
Енергодар	55,0	1970
Мелітопіль	178,1	XVIII
Токмак	45,3	1784
8. Івано-Франківська:		
Івано-Франківськ	248,7	1662
Калуш	71,9	1241
Коломия	68,4	1240
9. Київська:		
Київ	5224,4	V
Біла Церква	213,2	1032
Бориспіль	54,1	1590
Бровари	87,0	1628
Васильків	41,2	X
Ірпінь	38,8	1902
Фастів	55,1	1390
10. Кіровоградська:		
Кіровоград	201,4	1754
Знам'янка	33,6	1869
Олександрія	106,2	1754
Світловодськ	59,0	1961
11. Луганська:		
Луганськ	546,8	1795
Антрацит	73,6	XIX
Брянка	65,6	1889
Кіровськ	41,7	1764
Алчевськ	128,6	-
Краснодон	55,0	1914
Малогвардійськ	32,3	1955
Красний Луч	161,6	XIX
Лисичанськ	127,1	1710

Ровеньки	59,6	1705
Свердловськ	84,0	1938
Северодонецьк	135,7	XIX
Стаханов	113,7	XIX
12. Львівська:		
Львів	810,0	1256
Дрогобич	80,8	XI
Стрий	71,0	1385
Самбір	41,7	1241
Червоноград	76,7	1962
13. Миколаївська:		
Миколаїв	518,7	1787
Вознесенськ	46,1	1795
Первомайськ	86,0	1676
Південноукраїнськ	41,2	XX
14. Одеська:		
Одеса	1086,7	1794
Білгород-Дністровський	59,0	
Ізмаїл	94,5	VI
Іллічівськ	56,4	XVIII
Котовськ	43,9	1779
15. Полтавська:		
Полтава	325,8	1174
Красноперекопськ	58,4	1961
Кременчук	247,9	1571
Лубни	61,3	1107
Миргород	48,1	XVI
16. Рівненська :		
Рівне	245,2	1282
Дубно	43,0	1100
Кузнецовськ	34,0	1973
17. Сумська:		
Суми	309,5	1652
Глухів	37,0	1152
Конотоп	105,3	1638
Охтирка	53,7	1096
Ромни	57,8	-
Шостка	96,7	1739
18. Тернопільська:		
Тернопіль	229,4	1540
19. Харківська :		

Харків	1615,0	XVII
Ізюм	62,2	1689
Куп'янськ	35,6	1685
Лозова	74,5	XIX
Первомайськ	39,3	XX
Чугуїв	40,3	XVII
Балаклія	36,5	1663
Люботин	31,0	XVII
20. Херсонська:		
Херсон	411,6	1737
Каховка	44,8	1791
Нова Каховка	61,0	1891
21. Хмельницька:		
Хмельницький	253,2	XVI
Кам'янець-Подільський	107,9	1062
Славута	38,2	1634
Шепетівка	53,2	1594
22. Черкаська:		
Черкаси	311,7	XIII
Золотоноша	33,3	1576
Канів	31,0	1144
Сміла	84,1	XVI
Умань	94,2	1616
23. Чернівецька :		
Чернівці	263,1	XII
24. Чернігівська :		
Чернігів	313,3	907
Ніжин	83,2	1147
Прилуки	74,3	1092
25. Республіка Крим:		
Ялта	90,0	I ст н.е.
Сімферополь	358,1	XVI
Алушта	38,4	VI
Джанкой	55,0	XIX
Євпаторія	114,7	XV
Керч	182,5	1068
Красноперекопськ	33,1	1932
Саки	39,8	XVIII
Севастополь	374,8	1783
Феодосія	87,0	XV